

Віталій Мамалага

**ПОВОРОТНИЙ ПЕРІОД ГЕТЬМАНУВАННЯ
ДЕМ'ЯНА ІГНАТОВИЧА.
КВІТЕНЬ – ТРАВЕНЬ 1669 р.: ВІД ДОБРОВІЛЬНОГО
ВИЗНАННЯ ДО ПРИВЕДЕННЯ У ПОКОРУ**

У статті розглядаються політичні, військові та дипломатичні процеси, що відбувалися за участю гетьмана Дем'яна Ігнатовича у квітні – травні 1669 р. у контексті його діяльності щодо поширення своєї влади на Південне Лівобережжя.

Ключові слова: Д. Ігнатович, П. Дорошенко, П. Суховій, Гетьманщина, політична боротьба, збройне протистояння.

Політична біографія гетьмана Дем'яна Ігнатовича залишається маловідомою сторінкою української історії. Насправді дослідники дотепер якщо і приділяли певну увагу його гетьмануванню, то зосереджувалися лише на кількох ключових подіях. Та не менш важливим для створення політичного портрета гетьмана є розгляд на перший погляд пересічних періодів, які за ближчого аналізу виявляються поворотними.

Зміст листування Д. Ігнатовича у квітні – травні 1669 р. свідчить, що лівобережного гетьмана надзвичайно турбувала ситуація на Правобережжі загалом і, зокрема, посилення позицій П. Суховія та його спільні з татарами дії на Чигиринщині [1, с. 160–162]. Особливе занепокоєння викликала боротьба між умовними векторами зовнішньої політики: «протурецьким», очолюваним П. Дорошенком, та «протатарським», очолюваним П. Суховієм. Хоча, на думку Т. Чухліба, цей другий вектор був інспірований кримським ханом, який намагався протидіяти П. Дорошенку [2, с. 226]. Плани щодо цього з боку Криму були відомі на Лівобережжі [1, с. 229].

Важливим моментом, що яскраво характеризував ситуацію на Правобережжі та вразив багатьох сучасників, зокрема і Д. Ігнатовича, була розправа П. Суховія над козаками П. Дорошенка, відправленими на Запоріжжя після Корсунської ради у березні 1669 р., на якій було прийнято рішення про васальну залежність від султана. Тоді частину їх повісили, а решту відправили до Криму. Султанські посланці зверталися до хана щодо неприпустимості ворожих дій проти П. Дорошенка, але все це було проігноровано як ханом, так і його ставлеником П. Суховієм. Окреслені події характеризували радикальну зміну співвідношення сил в Україні загалом. Зрештою, Д. Ігнатович зробив висновок, що Крим буде діяти проти П. Дорошенка, незважаючи на позицію султана: «И ныне де Татаровя все разсвоевоились и Турского салтана не слушают» [1, с. 202]. Ці події були особливо важливі для Д. Ігнатовича тому, що мали вирішальний і безпосередній вплив на південні лівобережні полки, які не визнавали його владу.

Проблематика зміцнення влади Д. Ігнатовича та поширення її на територію Лівобережжя за період від обрання на гетьманство 17 грудня 1668 р. до квітня 1669 р. розглядалася нами у попередніх роботах [3; 4]. В актуальний період серед найнагальніших для Д. Ігнатовича проблем залишалося поширення влади на Південне Лівобережжя – Гадяцький, Лубенський, Миргородський, Полтавський та частково Переяславський полки. Адже

Д. Ігнатович однозначно та неодноразово упродовж першої половини 1669 р. декларував свої претензії на встановлення влади над усім Лівобережжям. Д. Ігнатович чітко розумів зв'язок рішення Запоріжжя воювати в союзі з Кримом та ігнорування південними полками його дипломатичних зусиль, спрямованих на схилення їх під владу Батурина: «Хан и Запорожцы постановили воевать, тогда и те три полка Полтавской, Миргородской, Лубенской, хотя я к ним писал и милостия вашего царского пресветлого величества обнадеживал, и мне никакова ответу на то не дали, и хотя они повинуютца ныне Дорошенку, только больше поглядают на Суховееву руку» [1, с. 161–162]. У цьому питанні ситуація залишалася незмінною впродовж усього актуального періоду [1, с. 175]. Відтак переплетіння татарсько-дорошенківсько-суховіївського протистояння суттєво ускладнювало Д. Ігнатовичу поширення його влади на Лівобережжі.

Та попри чергове загострення ситуації Д. Ігнатович продовжував і на цьому етапі демонструвати схильність до ненасильницького способу поширення свого впливу. Зокрема, гетьман відправив до південних полків уродженців цих регіонів, які служили у підконтрольних йому військах, із завданням схилити тамтешніх жителів на свій бік, у тому числі за допомогою антитатарської агітації (це підтверджували у своїх повідомленнях і московські джерела в Україні) [1, с. 166]. План застосування сили Д. Ігнатович мав тільки на випадок наступу з боку опонентів на підконтрольні території. Задля цього було приведено наявні війська у бойову готовність. Існують конкретні відомості, наприклад, про збір в Батурині у другій декаді травня вірних полковників з військами [1, с. 195]. Гетьман також розраховував на військову допомогу з боку Москви [1, с. 162].

І хоча відносно цього періоду спостерігачі фіксували різноманітні чутки про готовність Д. Ігнатовича, в разі відмови з боку південних полків у визнанні його влади, вирішувати питання силовим шляхом, стверджувалося, що готувався похід на південь максимальними силами на чолі із самим гетьманом – ймовірно, це був не більше ніж інформаційний тиск з його боку [1, с. 166]. Загалом, Д. Ігнатович все ще віддавав перевагу дипломатичним методам впливу на південні полки, традиційно співпрацюючи у цьому питанні з Москвою [1, с. 170, 172].

Винятком становили військові дії проти колишнього лубенського, а згодом охотницького полковника Григорія Гамалії [5, с. 285], який контролював значну частину Лубенського полку від імені П. Дорошенка. Основні сили Г. Гамалії у цей час базувались у Ромнах [1, с. 166].

Очевидно, контингент Г. Гамалії, висунутий далеко на північ, загрожував територіям, контрольованим Д. Ігнатовичем, і особливо його «столичному регіону». За московськими розвідувальними матеріалами, контингент Г. Гамалії складався із двох полків – власне Гамалії та Івана Манжоса. Також його планувалося посилити буджацькими татарами, що залишалися, на противагу хану, вірними Стамбулу в українських справах. Крім того, за тими ж московськими розвідданими, завданням цього контингенту була протидія Д. Ігнатовичу: «От Дорошенка два полка казаков, Манжос да Гамалей, для того чтоб им заступить здешнія Малоросійскія города, что бы не здавались сей стороны Днепра гетману Демьяну Игнатовичю» [1, с. 168]. Військові заходи проти роменського контингенту Д. Ігнатович розпочав у квітні силами близько 1000 кінних та 2000 піших вояків. У результаті охотницький полковник М. Кияшко розбив гамаліївців під Ромнами та змусив їх зачинитися в місті [1, с. 202]. Причому, за словами самого лівобережного гетьмана, «они памятные Роменцы, съ Гамалеєю противником Божиим и упорником дали нам причину до войны» [1, с. 175]. Щоправда, тут гетьман не вказує, яка саме «причина до війни» мала місце. Можливо, приводом стали певні відомості про (за твердженням самого Д. Ігнатовича) перехоплення Г. Гамалією гетьманських листів на Запоріжжя [1, с. 176]. Така увага до об-

грунтування власних наступальних дій з боку Д. Ігнатовича, як мінімум, вказує на важливість збереження власного образу миротворця та прихильника ненасильницьких методів.

Упродовж травня 1669 р. у районі Ромнів проти Г. Гамалії тривали активні бойові дії [1, с. 175]. На розпочаті Д. Ігнатовичем військові дії в районі Ромен П. Дорошенко відреагував листом до лівобережного гетьмана від 7 травня 1669 р. [1, с. 180]. Але П. Дорошенко не обмежився виключно закличками до миру та пропозиціями перемовин. На Лівобережжя на допомогу Г. Гамалії був відправлений загін чисельністю 4000 вояків. Також певні сили зайшли на Лівобережжя із завданням прикриття прилеглих до Дніпра міст в очікування великого походу П. Дорошенка [1, с. 189, 212]. Також маємо відомості про висунення П. Дорошенком загону у 300 козаків на лівий берег Дніпра за 15 верст від Києва, ймовірно, зі спостережною метою [1, с. 223].

Та все ж, враховуючи відновлення серйозної загрози у цей період з боку П. Суховія та Криму власне Чигирину [1, с. 222; 4, с. 200–202], можна припустити, що плани великого походу на Лівобережжя, на той час, були не більше ніж чутками, що можливо поширювалися самими дорошенківцями. Також подібні плани явно не відносилися до першочергових навіть із врахування того, що П. Дорошенко у цей момент реально розраховував на підтримку з боку Буджацької орди, що мала виступити йому на допомогу за указом султана [1, с. 189–190]. Але місцевою елітою можливість широкомасштабного наступу П. Дорошенка на Лівобережну Україну оцінювалася як цілком реальна, особливо за умови вирішення проблеми загрози з боку П. Суховія і татар. Це загалом не видавалося неможливим для П. Дорошенка: попри нещодавні події достатньо дієвим вважали важіль впливу на замирення татар через Стамбул [1, с. 229–230].

У цілому ситуація із протистоянням П. Дорошенку та П. Суховію на Лівобережжі виглядала таким чином, що Д. Ігнатович намагався уникнути конфлікту на «два фронти», зосередившись на боротьбі з прихильниками П. Дорошенка (зокрема Г. Гамалією) натомість уникаючи у цей період конфронтації з прихильниками П. Суховія. Хоча, як зазначалося вище, на більшій частині території південних полків у цей час посилювався саме вплив останнього. Показовим у цьому сенсі виглядає приклад Г. Гамалії, який втратив пернач лубенського полковника через позицію більшості козацтва цього полку, що виступило проти участі Г. Гамалії у Корсунській раді та складеній ним присяги турецькому султану [1, с. 202; 6, с. 201].

Але все ж Д. Ігнатович мав певні успіхи на південному напрямку. Про це свідчив лист від лубенського полковника П. Плиса, який висловив бажання визнати владу Д. Ігнатовича [1, с. 163]. Але в умовах політичної турбулентності в Лубенському полку до реалізації намірів справа не дійшла. Також Д. Ігнатович мав відомості про певні настрої щодо можливого визнання своєї влади з Миргородського полку [1, с. 202].

Більш конкретним успіхом Д. Ігнатовича став перехід під його владу «запорозького» полковника Гладкого [1, с. 163]. Вочевидь, йдеться про Івана Гладкого. Його полк ще восени 1668 р. провадив активні бойові дії проти московських військ на території Київського полку, зокрема, тривалий час тримав в облозі та штурмував Остерський замок, контрольований московським гарнізоном. Наприкінці 1668 р. (ймовірно, вже після обрання Д. Ігнатовича на гетьманство) саме полковник І. Гладкий від імені остерців вів перемовини з московським командуванням щодо можливого визнання підданства царю [7, с. 164].

У квітні 1669 р. І. Гладкий разом із полком офіційно визнав владу гетьмана Д. Ігнатовича. За повідомленням з московської копії документа це сталось «в Березине» [1, с. 163]. Точно встановити те, що мається на увазі Березань Переяславського полку, а не, напри-

клад, Березна Чернігівського, допомагає співставлення з відомостями інших документів, що пов'язують, І. Гладкого саме з Березанню [1, с. 202]. Також враховуємо відписку остерського воєводи щодо дещо ранішого проміжку часу: «На сем же боку Днепра стоит в Березані от Дорошенка с пехотою полковник Ивашко Гладкой с Запорожцы, которой был в Остре, а с ним 700 человек казаков» [1, с. 223]. Уточнення місця цієї події важливе для вірного розуміння питання про те, наскільки реально Д. Ігнатович контролював формально підвладні йому території. Згадані кроки І. Гладкого однозначно вплинули на позицію жителів Березані. За повідомленням переяславського полковника Родіона Дмитрашки-Райчі, вони також визнали владу лівобережного гетьмана [1, с. 164].

Приблизно тоді ж полишив Лівобережжя контингент дорошенківців, що базувався у Воронкові (ймовірно, мається на увазі загін під проводом наказного полковника І. Момотенка [1, с. 223]). Це дозволило, зокрема, ніжинському воєводі І. Ржевському висловити надію на повернення жителів Воронкова під владу лівобережного гетьмана [1, с. 164]. Але у випадку Воронкова надії виявились марними. Містяни з боєм відкинули від міста переяславського полковника [1, с. 212]. Облога Р. Дмитрашкою-Райчею Воронкова тривала певний час, на околицях мали місце досить запеклі бої. Під час них навіть був поранений сам переяславський полковник: «И с ним Дмитряшкою бьютца и ранили его из пищали на вылет в бок» [1, с.230].

Таким чином у цьому регіоні зберігався значний вплив П. Дорошенка попри скорочення тут його військової потуги. Ймовірно, лівобережні урядовці просто неправильно оцінили певні маневри дорошенківців, що призвело до марних сподівань. Загалом констатуємо загострення військової ситуації на території Переяславського полку [1, с. 215] а також той факт, що у цей час позиції Д. Ігнатовича в регіоні полку залишались ненадійними.

Цікавим є повідомлення про відправку І. Гладкого із полком під Ромни одразу після визнання влади Д. Ігнатовича [1, с. 166]. Це могло мати на меті спробу випробувати нового прихильника та найшвидше вказує на певний високий рівень боездатності полку І. Гладкого.

У травні 1669 р., ймовірно, почав намічатися розкол у середовищі лівобережців, вірних П. Дорошенку. Так, наприклад, відомо про таємні перемовини між Д. Ігнатовичем та частиною гадяцьких старшин – Гадяч все ще залишався головною базою П. Дорошенка на Лівобережжі [1, с. 166, 172]. Д. Ігнатович оптимістично оцінював можливість переходу Гадяча під свою владу ще й з огляду на послаблення його гарнізону та заміну попереднього командувача, брата гетьмана А. Дорошенка на М. Вуяхевича [1, с. 202–203]. Але П. Дорошенко по можливості намагався підсилити гадяцький гарнізон. Так, близько 18 травня туди було направлено загін у декілька сотень козаків, серед яких була навіть гетьманська надвірна хоругва [1, с.230]. Це, між іншим, може вказувати на обмеженість військового ресурсу П. Дорошенка.

Втім, Д. Ігнатович не полишав пошуку порозуміння з П. Дорошенком. Зокрема, відомо про місію густинського ігумена Аксентія. Щоправда, з відомих матеріалів виглядає, що акція була ініціативою чи то церковних ієрархів, чи то самого ігумена. Але припустимо, що з огляду на дуже тісну співпрацю Д. Ігнатовича з лідером лівобережної церкви Лазарем Барановичем, подібна акція ігумена одного із ключових монастирів Лівобережжя не могла бути не узгоджена з гетьманом. Ігумен Аксентій, прибувши до Чигирина, отримав від П. Дорошенка та київського митрополита Йосипа Тукальського запевнення у готовності вибудувувати приязні відносини з лівобережним гетьманом та лист до нього із пропозицією надіслати посольство з Батурина до Чигирина. Цікаво, що у своєму листі П. Дорошенко, окрім загальних закликів до примирення, серед небагатьох конкретних повідомлень вважав доречним поінформувати Д. Ігнатовича про запрошення Варшави надіслати з Чигирина поважних людей на вибори нового короля [1, с. 164]. Ймовірно, це мало ілюстру-

вати силу дипломатичних позицій правобережного гетьмана та його широке поле для маневру. Активізацію дипломатії Варшави по відношенню до П. Дорошенка (зокрема, такий символічний акт, як повернення йому гетьманських клейнодів, захоплених і вивезених до Речі Посполитої ще П. Тетерею) помітили на Лівобережжі [1, с. 230]. Загалом, вказану готовність П. Дорошенка до тісніших контактів із Д. Ігнатовичем (чого не було у попередній період) можна спробувати пояснити значним погіршенням військових позицій П. Дорошенка – активні дії татар та суховіївців призвели майже до блокади Чигирин [1, с. 165, 208].

Посилення бажання до співпраці з Д. Ігнатовичем з боку П. Дорошенка у травні 1669 р. констатували в оточенні лівобережного гетьмана [1, с. 173].

Щоправда, сторони по-різному бачили базу для примирення. Д. Ігнатович як і раніше був налаштований на співпрацю, але з огляду на реалії бачив її на основі поширення власної влади на всю територію Лівобережжя. Судячи з усього, Д. Ігнатович та його оточення у цей період вже не оцінювали військові можливості П. Дорошенка на Лівобережжі як такі, що можуть становити для них вирішальну загрозу – більшою вбачалася загроза з боку П. Суховія та Криму. Хоча, як було зазначено вище, за умови вирішення протистояння з П. Суховієм та організації великого походу з Правобережжя ситуація могла радикально змінитися. Уявлення ж про загрозу з боку П. Суховія базувалося на численних відомостях щодо планів останнього поширити свою владу як на Правобережжі, так і на Лівобережжі та участі у цьому особисто хана з головними кримськими силами [1, с. 173, 175, 190, 214]. Мабуть, з цих міркувань і походить достатньо повільний, але впевнений рух до надання переваги силовому важелю у протистоянні із лівобережними прихильниками П. Дорошенка, як зі слабшим суперником.

З іншого боку, як видається з тону згаданого листа П. Дорошенка, на актуальний момент правобережний гетьман вже був готовий до визнання Д. Ігнатовича гетьманом не тільки *de facto*, а й *de jure*, але лише на умовах *status quo*. Про це свідчить і титулування Д. Ігнатовича у цьому листі «гетьманом сіверським». На жаль, поки бракує відомостей про інші дипломатичні кроки П. Дорошенка, зокрема, наприклад, чи робилися певні сигнали лівобережному гетьману щодо більшої готовності до поступок. Таким чином, змушені щодо ситуації, яка склалася у травні 1669 р. констатувати певну недалекоглядність П. Дорошенка по відношенню до Д. Ігнатовича.

Додатково підкреслимо, що в цей період П. Дорошенко продовжував підтримувати контакти з Москвою в обхід Д. Ігнатовича. У травні 1669 р. тон його листів до царя залишається надзвичайно люб'язним, хоча традиційно виважено не поступливим [1, с. 183–186]. Припускаємо, що Д. Ігнатович не знав усіх деталей листування П. Дорошенка з Москвою, і тому сам її факт мав особливо дратувати лівобережного гетьмана.

Натомість у контактах із П. Суховієм та запорожцями Д. Ігнатович був максимально привітний. У своїх листах на Січ лівобережний гетьман навіть вдавався до детальних і, як здається, щирих пояснень власній дій та позицій. І хоча вони тільки передували закликам визнати владу царя, здається, що Д. Ігнатович був на цьому етапі згоден і на нейтралітет суховіївців. Особливо ж його турбувало втручання хана в українські справи [1, с. 176–177].

Отже, головною ознакою вказаного періоду гетьманування Д. Ігнатовича стали відмова від застосування виключно політико-дипломатичних методів поширення своєї влади (як це було на попередніх етапах) та спроби використання силових. Це було пов'язано як із відмінностями військово-політичної ситуації на Південному Лівобережжі, так і зі зміцненням позицій самого Д. Ігнатовича на Північному Лівобережжі. Але, тим не менше, у боротьбі за Південне Лівобережжя Д. Ігнатович продовжував діяти дуже обережно, займаючи вичікувальну позицію та накопичуючи сили.

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 8. Санкт-Петербург, 1875. 420 с.
2. Чухліб Т. Спроби протекції Криму над Україною (1660 – поч. 1680-х рр.) // Наукові праці національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки: зб. наук. пр. Т. 30. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. С. 217–231.
3. Мамалага В. «Після Глухова». Політична ситуація навколо гетьмана Д.Ігнатовича у березні – квітні 1669 р. // Ніжинська старовина: збірник регіональної історії та пам'ятокознавства. Ніжин; Київ, 2021. Вип. 29 (32). С. 29–34.
4. Мамалага В. Поширення влади гетьмана Д. Ігнатовича на території Лівобережжя наприкінці 1668 – на початку 1669 років // Батуринська старовина: збірник наукових праць. Чернігів: SCRIPTORIUM, 2020. Вип. 8 (12). С. 5–9.
5. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования. Кн. 6. Т. 15: Руина 1663–1687 гг. Санкт-Петербург, 1882. 711 с.
6. Смолий В.А. Степанков В.С. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання. Київ: Темпора, 2011. 632 с.
7. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 7. Санкт-Петербург, 1872. 412 с.

Mamalaha V. The turning point of the Hetmanate of Demian Ihnatovych. April – May 1669: from voluntary confession to resignation

The article examines the political, military and diplomatic processes that took place around the person of Hetman Demian Ihnatovych in April – May 1669 in the context of his activities regarding the spread of his power to the southern left bank of the Dnipro.

Keywords: D. Ihnatovych, P. Doroshenko, P. Sukhovii, Hetmanate, political struggle, armed confrontation.

Надійшло до редакції: 15.04.2021 р.

УДК 94(477):37.011.32«16/17»

Юрій Мицик

УРОДЖЕНЦІ КОРОПСЬКОЇ СОТНІ XVIII ст. – СТУДЕНТИ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

У статті наводяться дані про вихованців Києво-Могилянської Академії – уродженців Коропської сотні Ніжинського полку XVIII ст. Головним джерелом послужили списки студентів 30–40-х років XVIII ст., які були опубліковані М.І. Петровим. Встановлено вихідців з Коропської сотні, які здобували освіту в Києво-Могилянській Академії в різних її класах, простежено в деяких випадках подальшу їхню кар'єру.

Ключові слова: *Києво-Могилянська Академія, духовенство, Коропська сотня, студенти, освіта, культура.*

Історія Коропа – сотенного центра Ніжинського полку Гетьманщини залишається маловивченою, хоча О.М. Лазаревський заклав міцні підвалини для її дослідження [1]. У даній статті торкнемося лише одного, але важливого аспекту – здобуття освіти вихідцями з Коропа й Коропської сотні у знаменитій Києво-Могилянській академії (далі – КМА) – найважливішому культурному й науковому центрі не лише України, а й усього православного світу в XVII–XVIII ст. Аналогічне питання досліджувалось нами на прикладі інших міст і сотень Ніжинського полку [2]. Цього разу ми спиралися головним чином на двотомник М.І. Петрова [3], в якому поєднані публікації документів та дослідження з історії Києво-Могилянської академії. У статті наводяться дані про студентів КМА переважно другої половини 30-х років – першої половини XVIII ст.